
ОБРИС КРИЗИ В ОСВІТІ НАВЧАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

---

*Наука ніколи не вирішить проблеми,
не породивши з десяток нових.
Джордж Бернард Шоу*

Микола Саїчук

Аннотация. Исследование обосновывает необходимость осмысления ступеней и глубины проблем в учебной физической культуре. Обзор научной литературы свидетельствует, что, несмотря на то что системы физического воспитания неидентичны между странами, но у всех схожие проблемы: низкая двигательная активность детей, незаинтересованность в физических упражнениях, высокая заболеваемость, несформированность навыков здорового образа жизни. Физическая культура плохо справляется с главной целевой задачей – укреплением здоровья молодежи и воспитанием здорового подвижного поколения, что свидетельствует о кризисе отрасли. Цель исследования предусматривала начертание проблемного поля для дискуссий относительно подходов изучения кризиса учебной физической культуры и факторов (явлений), обуславливающих его. Установлено, что непонимание кризиса учебной физической культуры обусловлено тем, что ученые физического воспитания и спорта формировали систему относительно закрытой и самодостаточной. Показано, что кризис учебного физического воспитания – это, прежде всего, гуманитарный кризис.

Ключевые слова: кризис, физическая культура, физическое воспитание, парадигма, школьники.

Abstract. The study substantiates the necessity of apprehension of the degrees and the depth of problems in educational physical culture. Scientific literature review indicates that, despite the fact that the systems of physical education in different countries are not identical, they have similar problems: low level of children motor activity, lack of interest in physical exercises, high prevalence of diseases, absence of healthy behaviors. Physical culture fails to fulfil the major target task – health promotion of youth and education of healthy and mobile generation, thus indicating crisis of the field. The objective of study envisaged outlining the problem field for discussions concerning approaches to examine crisis of educational physical culture and its conditioning factors (phenomena). It has been established that incomprehension of the crisis of educational physical culture is conditioned by the fact that scientists of physical education and sport have formed the system relatively closed and self-reliant. It has been demonstrated the the crisis of educational physical education represents humanitarian crisis, above all.

Keywords: crisis, physical culture, physical education, paradigm, schoolchildren.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблем із навчальною дисципліною «фізичне виховання» в українських навчальних закладах більше, ніж вдалась. Нарікання практично на все: недостатню кількість годин, малі зарплати, погане матеріально-технічне забезпечення, нерозуміння важливості фізкультури керівництвом, байдужість школярів чи студентів до занять тощо. Здається, в цьому далеко не повному списку мало запитань до ефективності самого фізичного виховання? Можливо, насамперед, у цьому і проблема – у відсутності внутрішньої самокритичності? Для наукового співтовариства бачити проблеми часто там, де вони відсутні – майже норма. Дж. Бернард Шоу, сентенція якого трансплантована в епіграф, афористично розставив всі крапки над «і» в питаннях пошуку актуальностей науки.

Тож чи є підстави вважати, що не вирішені за десятиліття проблеми – свідчення застою чи кризи у фізичному вихованні? Чи може навчальна фізична культура не має власних «внутрішніх»

проблем, а є лише зовнішні об'єктивні умови, які роблять предмет «заручницею» обставин та зводять нанівець усі намагання фахівців покращити стан справ і виставляють їх малокомпетентними і неефективними? Постає контрзапитання: «Як фізична культура (вчені) бореться із об'єктивними обставинами: враховує їх, адаптується до них, мімікрує, підпорядковує собі чи, може, ... ігнорує та, склавши руки критикує несприятливе середовище?»

Нарікати на обставини – це найпростіше; не помічати власних прогалин і звинувачувати інших – абсурдно навіть для побутової свідомості, а для науки – взагалі неприйнятно і ганебно. В тому і полягає соціальна функція науки, щоб виявляти, запобігати, випереджати і нівелювати можливі та наявні проблеми. Одним із перших, хто вважав за обов'язок і норму визнавати свої помилки і не приховувати їх, був відомий хірург М. І. Пирогов. Для чого це було зроблено (?): щоб донести до відома усіх практичні проблеми, не допустити фатальних помилок, та, щоб можна було рухати-

ся далі й рятувати людей, відстоюючи тим самим власні ідеї і відкидаючи неправдиві звинувачення і наклепи.

Стратегія очікування (наприклад, сприятливих умов) чи невтручання «грає» проти сфери фізичної культури. У зарубіжних дослідженнях все частіше з'являються футурологічні прогнози зникнення фізичної культури із шкільних програм. У США фізична культура має другорядне значення в «констеляції» навчальних дисциплін і не сприймається як така, що має відношення до основної місії шкільної реформи [11]. А. Zyskind пов'язує такий стан речей з політичною волею. Проте він також «звинувачує» фахівців фізичного виховання в недостатній роботі у переконливості, фактично, інвестицій від фізичного виховання в майбутнє молодих людей. Тобто йдеться про те, чи окупляться економічні витрати на фізичну культуру, і в майбутньому діти керуватимуться навичками здорового способу життя, сформованими саме цим предметом [15]. У цьому є проблеми і в нашій освітній парадигмі. Фізична культура, як і будь-який шкільний предмет, може зайняти дітей, саме *зайняти*, а от щодо сформувати, розбудити бажання, озброїти життєво необхідними навичками і знаннями для повноцінного життя, то тут все набагато складніше.

Британський фахівець фізкультурної освіти D. Kirk у книзі «Physical Education Futures» (майбутнє фізичного виховання) теж задається питанням на кшталт «чи можемо ми уявити собі майбутнє, в якому більше не існує фізичного виховання у школах?». Учений досліджує три майбутні сценарії для фізкультури: 1) «без змін» («more of the same») – найбільш ймовірне короткострокове майбутнє; 2) «радикальна реформа» («radical reform»); 3) «зникнення» («extinction»). Він закликає до радикальної реформи, щоб гарантувати стабільне майбутнє для фізкультури в школах, і стверджує, що без неї фізкультура стоїть перед фактом зникненням. Заклик до радикальної реформи робиться на тлі визнання чималої кількості інновацій та заслуг у фізкультурі за минулі два десятиліття [7].

Запит в пошукових системах (google, scholar) кирилицею понять «криза фізичної культури» і «майбутнє фізичної культури» вказує на відсутність такої постановки проблеми у наукових розробках вчених фізкультурно-спортивної галузі на пострадянському просторі. Є дотичні або часткові, наприклад В. І. Столяров, який пише про понятійну кризу в науках про фізичну культуру і спорт [4] та В. І. Григорьєва [1], який займається пошуками шляхів виходу з кризи фізичної культури студентів. Чому у вітчизняній фізкультурно-спортивній галузі, де всі нарікають на низьку ефективність фізичного виховання, натякають чи

прямо кажуть про кризу (причому вона має обрис досить абстрактний), конкретні дослідження відсутні? Невже ніякої кризи немає, а розмови навколо цього – звичайні маніпуляції та вигадки? Чому ж тоді в роботах зарубіжних учених [8, 11, 12, 14] наявний тривалий науковий інтерес до проблем майбутнього фізичного виховання і виходу із теперішньої кризи? Наприкінці 1980-х років А. Taggart взагалі назвав фізичне виховання «вимираючим видом» в Австралії [9]. Отже, в них є криза, а в нас вона відсутня? Чи складність в самому слові «криза», до якого мало звертаються у вітчизняній науці з фізичного виховання і спорту? Але, якщо існують проблеми, можливо застій, стагнація, чи не ознаки це кризового явища? Зрештою, головне питання зводиться до іншого: як досліджувати кризу навчального фізичного виховання та які чинники слід враховувати, щоб фізичне виховання було затребуваним в суспільстві?

Мета дослідження – окреслити проблемне поле для дискусій стосовно підходів вивчення кризи фізичної культури та факторів (явищ), що сприяють та поглиблюють її.

Методи та організація дослідження: теоретичні методи – аналіз, синтез та узагальнення даних наукової літератури, абстракція, метод феноменологічної редукції.

Результати дослідження та їх обговорення. В академічному тлумачному словнику української мови (1970–1980) слово «криза» найперше подається в такому загальному аспекті як «різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища» [2], а завершується – «гостра нестача чого-небудь» із таким прикладом, як ідейна криза («ідейна криза – знецінення ідей, що склалися в певному суспільному середовищі, політичній течії тощо, яке супроводжується ідейним розладом серед колишніх однодумців, хитаннями, пошуками нових ідей тощо») [2]. Однак цим визначенням складно охопити ту ситуацію, що склалася у сфері фізичної культури. Можливо, більш прийнятним буде слово «застій». У наведеному словнику слово «застій» представлено в двох значеннях: прямому – «відсутність руху, нерухомість» та переносному – «відсутність розвитку, зупинка, затримка в чому-небудь» [2]. Сучасний стан навчального фізичного виховання можна охарактеризувати словами і «криза», і «застій», «колапс», «декаданс» чи «занепад» тощо, навіть з урахуванням того, що наукові статті пишуться, дисертації захищаються, тобто присутні формальні ознаки розвитку, а ситуація не покращується. Фізична культура не формує фізкультурно освіченої особистості.

Так, Е. F. Zeigler, який все своє професійне життя (понад півстоліття) присвятив вивченню проблем фізичного виховання, у статті про вироблення цінностей рухової активності в майбут-

ньому пише, що існують достатні докази того, що найближчі 10–15 років будуть вирішальними для галузі фізичного (рухового) виховання і (так званого) освітнього спорту. Причиною тому називає відсутність адекватного розвитку і зростання професії, що відповідало б суспільній швидкоплинній ситуації [13].

Отже, фізичне виховання Е. Ф. Zeigler проголошується таким, що неадекватно адаптується до суспільних змін, запитів. Чому так? Щоб це зрозуміти, слід з'ясувати, чи фізичне виховання – закрита система чи відкрита? Віднести до суто тієї чи іншої системи не можна. Ознак закритості фізичному вихованню надає парадигма (грец. *παράδειγμα* – приклад, модель, зразок, а в науці панівна ідея, напрям, ціль), в руслі якої воно існує. Але парадигма нецілковито «цементує» фізичне виховання, скоріше виставляє йому рамки, і чим вони ширші, тим більше маневрів, але ... все-таки в їхніх межах.

Обмін інформацією та енергією відбувається в фізичному вихованні як системі, що характеризує її як відкриту. За концепцією між(транс)дисциплінарної галузі наукових досліджень закономірностей, принципів самоорганізації в різних системах, тобто *синергетики*, в закритій системі відбувається наростання ентропії та динамічний хаос, а в відкритій – поява дисипативних структур (І.Р. Пригожин), які можуть запустити механізми самоорганізації та самовибудовування структур і перехід до нового етапу функціонування (порядку) чи чергової біфуркації. Такий аспект пояснення кризи фізичного виховання потребує вивчення і спеціальних досліджень у синергетичному інструментарії. Криза тоді розглядатиметься не як щось незрозуміле і неочікуване, а піддаватиметься прогнозуванню і математичному моделюванню.

Дещо простішим, але у межах того самого гуманітарного циклу методології науки можна пояснити кризу фізичного виховання з огляду на концепцію «наукових парадигм», згадуваної нами вище та започаткованої лідером постпозитивістської філософії науки Т. Куном.

У роботі «Структура наукових революцій» Т. С. Кун, відійшовши від власне науки до її історії, зумів пояснити причини кризових явищ, фактично їх незворотність, а крім того, навіть цілковиту нормальність. Він вводить поняття «наукова парадигма», яку розуміє так: «Під парадигмами я маю на увазі визнані всіма наукові досягнення, що протягом певного часу дають модель постановки проблем і їхніх розв'язок науковому співтовариству» [3, 10]. Учений у розвитку (еволюції) різних наук виділяє періоди (стадії): допарадигмальна наука, створення парадигми, нормальна наука (парадигмальна), криза/наукова революція (екстраординарна наука – позапарадигмальність та

зрештою наукова революція). Т. Кун писав: «У розвитку будь-якої науки перша узвичаєна парадигма зазвичай вважається цілком прийнятною для більшості спостережень і експериментів, доступних фахівцям у даній галузі» [3, 79]. Згідно з «парадигмальним» підходом, пояснення кризи фізичного виховання відбувалося б через ревізію самої ідеї фізичної культури (фізичного виховання), на основі якої формувалася система, тобто в центрі уваги – історична ретроспекція і будь-які зміни, що відбувалися з нею (ідеєю, теорією). У межах даного обриса надмірне фокусування уваги на парадигмі буде зайвим кроком і вимагатиме додаткових пояснень, відволікаючи від головного, а цей аспект потребує ґрунтовного окремого висвітлення. Можна сказати, що нині відбувається етап кризи спортивної парадигми фізичного виховання, в якій фізична культура розвивалась з ХХ ст. на радянському просторі, та й в цілому – в усьому світі.

Нерозуміння кризи навчального фізичного виховання має місце тому, що науковці фізичного виховання і спорту формували систему відносно закритою і самодостатньою (мовою педагогіки – на засадах авторитарної парадигми). Наразі ж без взаємообмінів та взаємодій (відкритості) ефективного існування малоїмовірне.

С. Drenowatz, О. Wartha, N. Fischbach, J. Steiner, досліджуючи інтервенційні стратегії захоплення до рухової активності молодих людей, змалювали структурний каркас (мультикомпонент) таких диференційованих стратегій спонукання, куди входять навколишнє середовище, сім'я/спільнота, освіта/мотивація та школа. Виявлено, що програми з опорою на мульти-компонентні «екологічні» підходи сприяють більш успішному та стійкому впливу змін поведінки молоді до підвищення їхньої рухової активності, порівняно з програмами, в яких акцент зміщений на якусь одну стратегію [6]. Даний приклад показує, що лише врахування різних чинників та аспектів із обов'язковою синергією зусиль може привести до бажаних позитивних результатів функціонування, тоді як ізольовано та діючи окремо надіятись ні на що, бо розкрити потенціал буде неможливо.

Криза навчального фізичного виховання – це, насамперед, гуманітарна криза. Інструментальні проблеми, як виховати (розвинути) ту чи іншу фізичну якість, сформувані рухову навичку в людини зараз для фізичного виховання, практично, не актуальні, хіба що виникає побічна проблема – плюралізм (множинність) в методах, засобах, принципах, підходах тощо, а звідси – як краще підібрати та ефективніше включити всі надбання, але відкривати, фактично, нічого не потрібно. Спадок радянської системи фізичного виховання в напрямі вдосконалення рухових можливостей лю-

дини – неоціненний. Сьогодні всі борються за свідомість, рефлексію людини і фізичну культуру, тому підтвердженням є потребово-мотиваційні дослідження.

Редукування цілей навчального фізичного виховання до фізичних якостей, вмінь та навичок майже завжди було визначальним і досі залишається популярним напрямом організації фізичного виховання у світі. Так, зарубіжні вчені [5] з'ясували, що в ХХ ст. фізичне виховання в англomовному світі продовжувало вектор заклопотаності (стурбованості) здоров'ям молодих людей, але на практиці до недавнього часу весь фокус зосереджувався на навчанні фізичних навичок і обізнаності про ігри, танці, гімнастику. Фізичне виховання в новій соціо-культурній формації продовжує наслідувати практику орієнтування на розвиток фізичних кондицій, подекуди нехтуючи здоров'язберігаючим вектором, що породжує деякий дисонанс у цілепокладанні. Утім все частіше лунають заклики до того, що фізичне виховання мусить відображати сучасні запити суспільства.

Тож які запити в сучасних умовах повинна враховувати шкільна фізична культура, щоб залишатися життєздатною і ефективною?

Приблизний перелік явищ (чинників), що впливають (прямо чи опосередковано) на фізичну культуру тепер, та які слід враховувати, щоб запобігти кризі галузі, автору видається таким: державна політика; програмна (законодавча) лабільність/гнучкість; громадський запит на фізичну культуру; соціальний імідж професії; глобалізаційні вимоги часу; наукова парадигма фізичного виховання; пізнана аксіосфера фізичної культури; соціостереотип сучасних дітей (студентів); навчальне середовище (ієрархія предметів, проблема їх рівноправності); політика підбору кадрів (вступників) для викладання фізичної культури.

Порядок випадковий і не встановлює жодної ієрархії, ним лише обрисовуються контури кризової картини навчального фізичного виховання. Звісно, що одні чинники більше поглиблюють проблеми, інші – менше, але в межах даного дослідження цікавить лише наявність, а не міра впливу. Щоб адекватно оцінити частку кожного фактора як внеску в кризу, потрібен окремий детальний аналіз. Однак спільним для всіх цих кризових чинників, котрі потребують подальшого вивчення, є те, що в них наявна гуманітарна проблема.

Висновки. Проблеми зі шкільним фізичним вихованням, іменовані кризою, мають практично всі цивілізовані країни світу, при тому що фізична культура як навчальний предмет не уніфікована, не єдина для всіх держав за алгоритмом побудови, наповнення занять, методологічними особливостями тощо, а проте вони схожі (глобальні) – низька рухова активність дітей, незацікавленість у фізичних вправах, висока захворюваність як наслідок незадовільної опірності організму та інші негативні явища зі здоров'ям підростаючого покоління. Фізична культура погано справляється з головним своїм цільовим завданням – зміцнення здоров'я молоді та виховання здорового рухливого покоління, навіть з урахуванням впливу всіх об'єктивних, незалежних від фахівців фізкультурно-спортивної галузі причин. Ступінь і глибина проблем у шкільному фізичному вихованні неідентичні між країнами, але всіх щось не влаштовує. Вченими фізкультурно-спортивної педагогіки пропонуються різні за організацією і побудовою концепції, підходи, програми, які успішно функціонують в одних обставинах і, як часто буває, зовсім безсилі в інших.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному з'ясуванні міри впливу кожного із факторів, що наразі входять до проблемних (кризових), вивченні парадигми фізичної культури, її особливостей.

Література

1. Григорьев В. И. Кризис физической культуры студентов и пути его преодоления / В. И. Григорьев // Теория и практика физ. культуры. – 2004. – № 2. – С. 54–61.
2. *Застій*. Криза // Тлумачний словник української мови. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://sum.in.ua>.
3. Кун Т. Структура наукових революцій / Т. Кун. – К.: Port-Royal, 2001. – 228 с.
4. Столяров В. И. Понятийный кризис в науках о физической культуре и спорте: показатели, причины и пути преодоления / В. И. Столяров // Теория и практика физ. культуры. – 2007. – № 12. – С. 59–62.
5. *Critical Inquiry and Problem-Solving in Physical Education* / ed. by Jan Wright, Doune Macdonald and Lisette Burrows. – Routledge: Taylor & Francis Group, 2004. – 209 p.
6. Drenowatz C. Intervention Strategies for the Promotion of Physical Activity in Youth / C. Drenowatz, O. Wartha, N. Fischbach, J. M. Steinacker // Deutsche Zeitschrift für Sportmedizin. – 2013. – N 6, Jahrgang 64. – P. 170–175.
7. Kirk D. Physical Education Futures / D. Kirk. – London Milton Park, Abingdon: Routledge, 2010. – 172 p.
8. Konukman F. The Role of Academic Service Learning in Physical Education Teacher Education: Serving for The Community in 21st Century / F. Konukman, R. Schneider // Strategies, 2012. – Vol. 25(7). – P. 15–18.

9. *Taggart A.* The endangered species revisited / A. Taggart // *The ACHPER National J.* – 1988. – Vol. 121. – P. 34–36.
10. *The Future of Physical Education. Building a new pedagogy* / ed. by Anthony Laker. – Routledge Research in Education, 2004. – 192 p.
11. *Ward P.* Toward a consolidation of the knowledge base for reform in physical education / P. Ward, P. Douitis // *J. of Teaching in Physical Education.* – 1999. – Vol. 2 (18). – P. 382–402.
12. *Yli-piipari S.* Physical Education Curriculum Reform in Finland / S. Yli-piipari // *Quest*, 2014. – Vol. 66, iss. 4. – P. 468–484.
13. *Zeigler E. F.* Fostering Physical Activity Values in the World of the Future / E. F. Zeigler // *International Journal of Kinesiology & Sports Science.* – 2014. – Vol. 2, N 2. – P. 16–35.
14. *Zeigler E. F.* The American Crisis in Physical Activity Education: Confusing Winning at Sport with Total Fitness for All / E. F. Zeigler. – Trafford Publishing, 2010. – 291 p.
15. *Zyskind A.* The Politics of Physical Education Reform / A. Zyskind // *CMC Senior Theses.* – 2012. – Paper 402. – 148 p. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/402.

Literature

1. *Grigoryev V. I.* Crisis of student physical culture and ways of its overcoming / V. I. Grigoryev // *Teoriya i praktika fiz. kultury.* – 2004. – N 2. – P. 54–61.
2. *Standstill.* Crisis // *Dictionary of Ukrainian language.* – [Electronic resource] // Access mode: <http://sum.in.ua>.
3. *Kun T.* Structure of scientific revolutions / T. Kun. – Kyiv: Port-Royal, 2001. – 228 p.
4. *Stolyarov V. I.* Conceptual crisis in physical culture and sport sciences: indices, causes and ways of overcoming / V. I. Stolyarov // *Teoriya i praktika fiz. kultury.* – 2007. – N 12. – P. 59–62.
5. *Critical Inquiry and Problem-Solving in Physical Education* / edited by Jan Wright, Doune Macdonald and Lisette Burrows. – Routledge: Taylor & Francis Group, 2004. – 209 p.
6. *Drenowatz C.* Intervention Strategies for the Promotion of Physical Activity in Youth / C. Drenowatz, O. Wartha, N. Fischbach, J. M. Steinacker // *Deutsche Zeitschrift für Sportmedizin.* – 2013. – N 6, Jahrgang 64. – P. 170–175.
7. *Kirk D.* Physical Education Futures / D. Kirk. – London Milton Park, Abingdon: Routledge, 2010. – 172 p.
8. *Konukman F.* The Role of Academic Service Learning in Physical Education Teacher Education: Serving for The Community in 21st Century / F. Konukman, R. Schneider // *Strategies*, 2012. – Vol. 25 (7). – P. 15–18.
9. *Taggart A.* The endangered species revisited / A. Taggart // *The ACHPER National J.* – 1988. – Vol. 121. – P. 34–36.
10. *The Future of Physical Education. Building a new pedagogy* / ed. by Anthony Laker. – Routledge Research in Education, 2004. – 192 p.
11. *Ward P.* Toward a consolidation of the knowledge base for reform in physical education / P. Ward, P. Douitis // *Journal of Teaching in Physical Education.* – 1999. – Vol. 2 (18). – P. 382–402.
12. *Yli-piipari S.* Physical Education Curriculum Reform in Finland / S. Yli-piipari // *Quest*, 2014. – Vol. 66, Issue 4. – P. 468–484.
13. *Zeigler E. F.* Fostering Physical Activity Values in the World of the Future / E. F. Zeigler // *International J. of Kinesiology & Sports Science.* – 2014. – Vol. 2, N 2. – P. 16–35.
14. *Zeigler E. F.* The American Crisis in Physical Activity Education: Confusing Winning at Sport with Total Fitness for All / E. F. Zeigler. – Trafford Publishing, 2010. – 291 p.
15. *Zyskind A.* The Politics of Physical Education Reform / A. Zyskind // *CMC Senior Theses.* – 2012. – Paper 402. – 148 p. – [Electronic resource] // Access mode: http://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/402.